

KAPİTALİST EMEK SÜRECİNDE AYRIMCILIK OYUNLARI: ÖTEKİLEŞTİR BÖL SÖMÜR!

Özgür MÜFTÜOĞLU*

Öz: Ayrımcılık, tarihin hemen her döneminde toplumun bir kesiminin diğer toplum kesimleri üzerinde hegemonya kurmasının aracı olmuştur. Ayrımcılık üzerinden hegemonya oluşturmada üretim ilişkilerindeki konum ve rollerin etkisi belirleyicidir. Üretim sistemleri ve beraberinde emek süreçleri dönüştükçe ayrımcılık alanları ve biçimleri de değişir. Kapitalizm ortaya çıkarken kendisinden önce var olan ayrımcılık alanlarından yararlandığı gibi varlığını sürdürmek için yeni ayrımcılık alanları yaratmıştır. Kapitalizmin bir taraftan ilkel birikim sürecinde keşfedilen coğrafyaları sömürgeleştirirken de, mülksüzleştirip üretim araçlarından yoksun bıraktığı emekçilerin emeğini sömürürken de, sömürüyü karşı yükselen sınıf mücadelelerini kırmak için de, ayrımcılığı kullanmıştır. Bu çalışmada kapitalizmin sömürüyü meşrulaştırmak ve sınıf mücadelelerini bölmek için emek sürecinde ayrımcılığı kullanması ele alınacaktır.

Anahtar sözcükler: ayrımcılık, ırkçılık, emek süreçleri, sermaye birikimi, sömürgecilik

Discrimination Games in the Process of Capitalist Labor: Otherisation Divide and Exploitation!

Abstract: *Discrimination has been a tool for the establishment of hegemony over other sections of society in almost every period of history. In creating hegemony through discrimination, the effect of roles and positions in relations of production is decisive. When the production systems and labour processes transform, the fields and forms of discrimination change. As capitalism emerged, it benefited from the fields of discrimination that existed before it and created new fields of discrimination in order to survive. On the one hand when capitalism colonized geographies which discovered in primitive accumulation process, it also exploited the labour of the labourers whom it deprived of means of production. It also used discrimination to break up class struggle which against exploitation. In this study, capitalism's use of discrimination in the in the labour process to legitimize exploitation and to divide class struggle will be discussed.*

Key words: *discrimination, racism, labour process, capital accumulation, colonialism*

“Öteki” üzerinde hegemonya kurma aracı olarak ayrımcılık

Ayrımcılık, bir toplumsal grubun, kendisinden farklı olarak gördüğü bir başka toplumsal grubun üyelerini, o grup üzerinde hegemonya oluşturmak ve bunun üzerinden ayrıcalık (çıkarcı) elde etmek için ötekileştirmesi olarak tarif edilebilir. Tarih sahnesine çıkmasından bu yana, insanlar ve insan toplulukları arasındaki “öteki” algısının oluşmasında üretim ilişkilerindeki konum ve rollerin etkisi belirleyici olmuştur. Bu bağlamda ayrımcılığı yaratan toplum kesimi, sahip olduğu güç ve yetenek sayesinde hem yaşamın devamlılığı için gerekli ihtiyaçların üretiminde üretkenliği daha az olanları kendilerinden ayırıştırarak “onlar” üzerinde hegemonya oluşturmaya hem de yarattığı ayrımcılığı meşru hâle getirebilmek için ötekileştirilen kesimi zayıf, değersiz, tehlikeli vb. göstererek ona karşı nefret duyguları uyandıracak, onu düşmanlaştıracak biçimde önyargılar oluşturmaya çalışmıştır.

Üretim sürecinde ötekileştirerek hegemonya kurmanın en çarpıcı örneği kuşkusuz, etkileri binlerce yıldır sürmekte olan cinsiyet ayrımcılığıdır. İlk insan topluluklarından başlayarak elde edilmesi güce dayalı, kullanım değeri görece yüksek olan üretim (örneğin eti, kürkü, derisi kullanılabilen hayvanların avlanması ya da ağaç kesilmesi, barınak yapılması vb), büyük ölçüde erkekler tarafından gerçekleştirilmiştir. Kadınlar ise toplayıcılık yaparak daha çok da erkeğin elde ettiği ürünü değerlendirerek (av hayvanlarının etini, kürkünü, derisini işleyerek vs) üretim sürecine katılmıştır. Öte yandan doğurganlık özelliği nedeniyle kadınlara analık gibi doğrudan üretim içinde görülmeven toplumsal görevler yüklenmiştir. Erkekler, kadınlarla aralarındaki fizyolojik farklılıkların üretim sürecine etkilerini gerekçe göstererek onlara tüm toplumsal alanda ayrımcılık uygulamış, üzerlerinde hegemonya kurma çabası içerisinde

*İbraç Akademisyen (ORCID No: 0000-0002-7539-2307)

Geliş Tarihi / Received : 15.06.2019

Kabul Tarihi / Accepted : 20.07.2019

olmuşlardır. Dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınların, diğer yarısını oluşturan erkeklerden gördüğü ayrımcılık -21. yüzyılda hâlen kırılmayan- erkek egemen toplumun temellerini atmıştır.

Sömürüyü meşrulaştırma aracı olarak ayrımcılık

Üretim sürecinde ve bunun yansıması olarak toplumsal ilişkilerde ortaya çıkan en köklü ayrımcılık cinsiyet ayrımcılığı olmakla birlikte, üretim ilişkilerinde işbölümü ve ticaret geliştikçe artan rekabet; teknoloji ve üretim araçları mülkiyeti üzerindeki egemenliğin belirleyici olduğu yeni güç ilişkilerini, bu da beraberinde yeni ayrımcılık alanlarını ortaya çıkartmıştır. Diğer bir söyleyişle üretim ilişkilerindeki değişim ve dönüşüm toplumda ayrımcılığı derinleştirdiği gibi ayrımcılık türlerini de çeşitlendirmiştir. Üretim sürecinde daha fazla değer üretme gücüne sahip olanların, görece güçsüz kesimler üzerine kurduğu hegemonya, sömürgecilik halini almıştır. Toprakların istila edilerek doğal kaynaklara, üretim araçlarına ve emek gücüne (köleleştirerek) el koymayı amaçlayan sömürgeciliğin meşrulaştırılması ve bunun için gerçekleştirilecek savaşlar da, yine sömürülenin düşman ilan edilerek ötekileştirilmesiyle mümkün olmuştur. Kimi zaman inanç ya da dil farklılıkları, kimi zaman ten rengi ya da etnik köken, ötekileştirilerek düşmanlaştırmanın gerekçesini oluşturmuştur.

Ortaçağın sonlarına doğru yeni keşiflerle birlikte kıtalararası ilişkilerin kurulması, ticaret burjuvazisinin ve beraberinde kapitalizmin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde de önemli rol oynayan Merkantilizm doğru yolduğu yol açmıştır. Merkantilist dönemde Avrupa'nın teknolojik gelişiminden habersiz halkların yaşadığı coğrafyalar sömürgeleştirilmiş, buralarda yaşayan halkların topraklarına, değerli madenlere ve emek gücüne el konulmuştur. Afrika ve Amerika kıtaları başta olmak üzere el konulan değerli madenlerin, toprakların ve köleleştirilen insanların, sermaye birikiminin ilk kaynağı, hatta kapitalizmin can suyu olduğunu söylemek mümkündür.

Dönemin koşullarında bilgiyi, teknolojiyi ve bunların sağladığı silah gücünü elinde bulunduran Avrupalı beyazlar, kızıl ve siyah derili yerliler karşısında kendilerini üstün ırk ilan etmiştir. Kızıl ve siyah derililer "yarı insan yarı hayvan" olarak gösterilip onlara dair "vahşi, pis, tehlikeli yaratıklar" oldukları yönünde bir yargı oluşturularak, sömürgecilik ve bunun için uygulanan insanlık dışı yöntemler meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Sömürgeleştirilen toplumların fertleri kendi yurtlarında, aşağılanıp ayrımcılığa uğrarken; zorla getirildikleri sömürgeci ülkelerde de ırkları, ten renkleri vb üzerinden yaratılan önyargılar nedeniyle, toplumun geneli tarafından insan olarak hiçbir değeri olmayan, hizmet hayvanları gibi alınıp satılan köleler olarak kabul edilmişlerdir.

Avrupalı kâşiflerin açtığı yoldan ilerleyen tüccarların, keşfedilen topraklarda yaşayan halkları sömürgeleştirdiği, köleleştirdiği dönemde feodal egemenler (aristokrasi ve ruhban sınıfı), çoğunluğu köylü ve zanaatkârlardan oluşan kendi halklarını da hiçbir hakka sahip olmayan, tamamen kendilerine bağımlı "tebaa" haline getirmiştir. Başka kıtalardan getirilenlerin köle işgücü olarak kullanıldığı bu dönemde, köylülerin önemli bir kısmı, toprak sahibine ya da kiliseye bağımlı (köleliğin bir benzeri olan) serfler olarak yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmışlardır.

Kapitalizmin birikim aracı olarak ayrımcılık

Büyük ölçüde sömürgeleştirilen coğrafyalardan elde ettiklerin zenginliklerin ticaretiyle birikimini büyüten burjuvazi, İngiltere'den başlayarak, gerçekleştirdiği devrimlerle ekonomik gücün yanı sıra siyasi gücü de ele geçirmiştir. Feodal üretim ilişkileri ve toplum düzeninin zayıfladığı bu dönemde sermaye birikiminin esas alındığı yeni bir düzen olarak ortaya çıkan kapitalizm kendi kurum ve kurallarını oluşturmaya başlamıştır. Manifaktürle birlikte sanayi devriminin gerçekleşmesini sağlayacak koşulların oluşmaya başladığı bu dönemde üretim sisteminin temel mantığıyla birlikte hegemonya el değiştirdiği gibi emek rejimleri de köklü biçimde dönüşmüştür. Bu sistemin yani kapitalizmin egemen sınıfı olarak burjuvazinin tahakkümünü güçlendirmek ve yeniden üretmek üzere diğer toplum kesimlerine yönelik geliştirdiği yeni hegemonya stratejileriyle birlikte "ayrımcılık" biçimleri de farklılaşmıştır (Wallerstein, 2007).

Kapitalizme özgü ayrımcılığı daha iyi ifade edebilmek için kapitalizmin diğer üretim biçimlerinden farkına kısaca değinmek yerinde olacaktır: Kapitalizm öncesi üretim biçimlerinde üretimin tüm aşamaları (ihtiyacı belirleme-tasarım-hammadde-üretim araçları ve emek gücü) tek bir kişide toplanabilmekteydi. Yani neyin, ne kadar üretileceğini, üretimin hangi yöntem ve araçlarla gerçekleştirileceğini belirleyen ile üretim için fiilen emek gücünü kullanan aynı kişiydi. Oysa kapitalist üretim sisteminde ihtiyaç, tasarım, hammadde ve üretim araçlarının belirlenerek temin edilmesi ile üretimin tüm organizasyonu birikim (kâr) elde etmek amacıyla yatırımı yapan sermaye sahibi tarafından üstlenilirken; üretimin fiilen gerçekleşmesi için gerekli olan emek gücü, yaşamını sürdürmek için emek gücünü satmaktan başka çaresi olmayan emekçiler tarafından sağlanmaktadır (Althusser, 2006).

Kapitalist üretim sisteminde üretici güçlerin emek ve sermaye olarak iki temel aktör arasında ayrışmasıyla tüm emek süreçleri de değişmiştir. Her şeyden önce emek artık köle ya da serf tarafından değil, burjuva ideologlarının üretim araçlarının mülkiyetine

sahip olan sınıftan bağımsız, "özgür" olduğunu iddia ettiği "modern" işçiler tarafından gerçekleştirilmektedir. Gerçekten önceki üretim biçimlerinde emek gücünü oluşturan köle ve serf ile karşılaştırıldığında kapitalizmin modern işçisinin herhangi bir sahibi ya da bağımlı olduğu bir toprak parçası yoktur. Bu durumda modern işçinin çalışıp çalışmamakta ya da çalışacağı işi seçmekte bağımsız/özgür olduğu iddia edilebilirse de bu külliyen bir yanılsamadan ibarettir. Zira modern işçi, diğerleri gibi belirli bir sahip tarafından alınıp satılmıyorsa da yaşamını sürdürebileceği geliri elde edebilmek için emek gücünü satmak zorundadır. İşçinin emek gücünü kendi iradesi ile satması onun belirli bir sahibe bağımlı olması durumunu ortadan kaldıracaktır ancak üretimin bütününden kopartılarak üretim sürecine ve kendi emeğine yabancılaştırılan işçi, yaşamını sürdürebilmek için belki bir işverene değil ama emek gücünü satmaya çalıştığı piyasa içindeki tüm kapitalistlere yani sisteme bağımlı olmaktadır (**Müftüoğlu-Bal, 2014**).

Emek gücünün sahibi olan işçinin kölelik ya da serflik düzeninde olduğu gibi alınıp satılmaması ve bu anlamıyla bağımsız olması burjuva demokrasi anlayışının bireysel hak ve özgürlükler ilkesinin bir gereği olarak kabul edilmektedir. Kapitalist sistemin ortaya çıkışı ve gelişiminde önemli rol oynayan "rönesans, reform ve aydınlanma hareketleri"nin etkisiyle kabul gören hümanizm anlayışı, burjuva devrimleri üzerinde de etkili olmuş ve köleci düzen büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Ancak köleci düzenin ortadan kalkmasını sadece hümanizm düşüncesiyle açıklamak mümkün değildir. Kapitalist üretim sisteminin feodalizme üstünlük sağlamasında emek süreçlerinin son derece önemli bir yeri vardır. Çünkü kapitalist emek sürecinde "özgür" olarak ifade edilen işçi; köleye, serfe ya da lonca sistemindeki kalfa ve çırağa göre çok daha üretken -verimli- olabilmektedir. Bunun nedeni kapitalizm öncesi üretim sistemlerine göre "özgür" işçinin sermaye için esnekliğinin daha yüksek olmasıdır. Daha açık bir ifadeyle emek gücünün sahibini köleleştirip alıp satmak yerine sadece emek gücünü metalaştırmak emek üzerinden sağlanan verimi yani artı değer oranını artırmaktadır (**Müftüoğlu-Bal, 2014**).

Kapitalizmin egemen üretim sistemi haline gelmesiyle birlikte kölelik ve serflikin yerini "özgür" modern işçinin alması, sömürgeciliği ve bunu meşrulaştırmak için kullanılan, Balibar'ın "Aristokratik ırkçılık" (sömürgecilerin kendilerini modern soylu/üstün ırk olarak görmesi) olarak tanımladığı ırkçılığı ve bunun yarattığı ayrımcılığı ortadan kaldırmamıştır. Burjuvazi aristokratik ırkçılığı kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya devam ettiği gibi mülküne, üretim araçlarına el

koyduğu için kentlere akın eden ve ücretli işçi haline dönüşen emekçileri (proletaryayı) hedefleyen "yeni ırkçılığı" da yaratmıştır (**Balibar, 2007a**). Artık ötekileştirme ya da ırkçılık, biyolojik soyaçekim üzerinden ya da ortak kültür ve tarihe sahip olmamak gibi nedenlerden çok üretim sürecindeki emek-sermaye ayrışmayla bağlı olarak ortaya çıkan sınıfsal bir durumu ifade etmektedir (**Balibar, 2007b**). Bu nedenle yeni ırkçılık, "ırksız ırkçılık" ya da "sınıfsal ırkçılık" olarak da tanımlanır.

Kapitalist üretim sisteminin yarattığı sınıfsal ayrışmayla birlikte hem mülksüzleştirilen hem de üretim araçlarından yoksun bırakılarak emek gücünü; mülküne ve üretim araçlarına el koyan burjuvaziye satmak zorunda kalan emekçiler -özellikle de kol emekçileri- küçümsenmiş, aşağılanmışlardır. Kol emeğiyle üretim sürecine katılanların küçümsenmesi, ötekileştirilmesi, kapitalizmle ortaya çıkan bir durum değildir. Bu durum köleci Yunan felsefine kadar uzanır. 20. yüzyıl başında geliştiği üretim ve yönetim teknikleriyle kapitalist üretimin ve sermaye birikim rejiminin köklü biçimde dönüşmesini sağlayan F. Taylor'un bazı bireylerin (ki bu bireyler mülksüzleşmiş ve üretim araçlarından yoksun bırakılarak burjuvazi için bağımlı çalışmaya mahkûm edilenlerdir) zekâ, akıl, karar alma yeteneğinden yoksun, sadece beden gücü gerektiren, tekrarlara dayalı, pis ve yorucu işlere yatkınlığı olduğuna ilişkin ifadesi; köleci Yunan felsefesinin kapitalizmde de sürdürdüğünü gösteren en dikkat çekici örneklerdendir (**Balibar, 2007a**).

"Eşitlik, kardeşlik, özgürlük" sloganıyla gerçekleştirilen Fransız İhtilâli'yle birlikte yaşam bulan burjuva demokrasisi (ya da liberal demokrasi) anlayışı, yaşam hakkı ve eşit yurttaşlık hakkı başta olmak üzere birinci nesil haklar olarak tanımlanan temel insan haklarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu anlayış, İhtilâl'in ardından hazırlanan ve başlangıcında 22 Ağustos 1789 tarihli "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi"ne yer veren 1791 Fransız Anayasası'yla hukuki bir belge haline dönüşmüştür. 1791 Anayasası, bireysel hak ve özgürlüklere ilişkin birçok düzenlemeyi içerirken mülkiyet hakkı ve girişimcilik özgürlüğünü de vurgulamış ancak mülkiyete ve girişimci olmayı sağlayacak sermayeye sahip olmayan, Sanayi Devrimi sonrasında "sefalet" koşullarında çalışmak ve yaşamak zorunda kalan emekçi kesimlerin haklarına ilişkin herhangi bir düzenleme yapmamıştır. Bu nedenle emekçiler ekonomik ve sosyal haklarının yanı sıra siyasal haklardan da yoksun bırakılmıştır. Bu hukuki dışlanmaya karşın, hakkını aramak için örgütlenmeye ve taleplerini dile getirmeye çalışan emekçilerin örgütlenmeleri ve eylemleri, girişimcilik özgürlüğüne aykırı olduğu gerekçesiyle engellenmiştir. Daha açık bir ifadeyle, emekçi

kesimler burjuva hukukundan dışlanmış, bireysel hak ve özgürlükleri kullanabilme olanakları ellerinden alınmıştır.

Ayrımcılığa, dışlanmaya karşı yanıt: Sınıf mücadelesi!

Burjuva hukukunun temel belgelerinden olan 1791 Anayasası'nda ve daha sonra günümüze kadar gelen birçok benzer düzenlemede de görülmüştür ki, haklara sadece soyut olarak sahip olması, insanların eşitlenmesi için yeterli olmamaktadır. Kapitalizm gibi varlığını üretim sürecinde emeğin yarattığı değere el koyarak sürdürebilen, bu nedenle de emekçiler üzerinde tahakküm kurmanın zorunlu olduğu bir sistemde bireylerin hukuk metinlerinde yer alan haklarını kullanabilmek için toplumsal bir güce sahip olması gerekmiştir. İşçi sınıfının ortaya çıkması da işte bu gerekliliğin anlaşılmasıyla olmuştur. Sanayi Devrimi sonrasında hiçbir kurala dayanmadan kentlere göç etmeye zorlanan milyonlarca emekçi yaşamlarını sefalet içerisinde sürdürmek zorunda kalmış; işsizliğe, güvencesizliğe, uzun çalışma sürelerine, çocuk işçiliğine, kadınların gece çalıştırılmalarına ve son derece düşük ücretlere karşı tepkiler yükselmeye başlamıştır. Emekçiler, tüm bu sorunların kaynağı olan kapitalist sisteme ve sermaye sınıfına karşı birey olarak baş edebilmelerinin mümkün olmadığını, dayanışma içerisinde örgütlü bir mücadele yürütmeleri gerektiğinin bilincine ulaşmışlardır.

Emekçilerin her türlü engellemeye karşı yürüttüğü örgütlü mücadele, en temel hakları kullanmalarını dahi engelleyen, kendilerin yok sayan, sefaletle sürükleyen düzene, bir başka ifadeyle kendilerini hedef alan "sınıf ırkçılığı"na karşı gerçekleştirilmiştir. Mücadelenin alanı, ayrımcılığın kaynağı olan üretim sürecidir. İşçiler tepkilerini üretimden gelen güçlerini kullanarak, yani kapitalizmin can damarı olan üretimi grevlerle durdurarak göstermişlerdir. 18. yüzyılın sonlarında başlayan işçi hareketleri giderek bilinçli örgütlenmelere ve mücadeleye dönüşmüş ve "1848 Devrimleri" olarak da anılan süreçte Avrupa'nın birçok ülkesinde büyük işçi ayaklanmaları gerçekleşmiştir. Ayrımcılığa, ötekileştirilmeye ve bunlarla birlikte sömürüye karşı çalışma ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi talebiyle gerçekleştirilen ayaklanmalar genellikle kanlı biçimde bastırılmıştır. Ancak Komünist Manifesto'da da belirtildiği gibi bu mücadeleler sonucunda burjuvazi karşısında tarihi belirleme gücüne sahip yeni bir sınıf, işçi sınıfı doğmuştur.

1848 Devrimleri, emeği dışlayan, ötekileştiren ve sınırsız biçimde sömüren kapitalist sistemin düşünsel alanda sorgulanmasını da sağlamıştır. Böylece K. Marx ve F. Engels'in ortaya koyduğu "bilimsel sosyalizm" in de etkisi ile işçi sınıfı hareketinin ekonomik ve siyasal hak mücadelesi, kapitalizme

alternatif bir sistem talebine dönüşmüştür. Bu alternatif, "sosyalizm"dir. Emek gücünü, üzerinden artı değer elde edilen bir meta olarak gören kapitalist üretim sistemine ve mülkiyeti en yüce değer olarak gören liberal devlet anlayışına karşılık sosyalizm, mülkiyetin ve emeğin toplumsallaştırılmasını öngörmektedir. Bu sistemde sınıf ayrımı ve beraberinde "sınıfsal ırkçılık" son bulacak ve emekçiler üretim araçlarının ve siyasi iktidarın sahibi olacaktır.

Sosyalizm düşüncesinin etkili olduğu işçi sınıfı mücadelesi, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle erken sanayileşen Avrupa ülkelerinde hızla yayılmıştır. Grevler ve eylemlerle kendini göstermeye başlayan işçi sınıfı hareketi, 1848'de Komünist Manifesto'nun yayımlanması, 1864'te toplanan I. Enternasyonal ve 1871 Paris Komünü ile kapitalist sistem karşısında önemli bir tehdit haline gelmiştir. İzleyen zamanda sermaye sınıfı ve onların iktidarda bulunan temsilcileri, işçi sınıfından gelen bu tehdit karşısında, işçi sınıfını sistemle bütünleştirmek için emekçileri dışlayıcı politikaları yumuşatıp, bir takım demokratik düzenlemelere gitmek zorunda kalmıştır. Böylece emek süreçlerinde ve siyasal alanda ayrımcılığı bir ölçüde de olsa sınırlandıran ve burjuvazinin çıkarlarına uymadığı için emekçilerin kullanamadıkları (birinci nesil) hakları da kullanabilmelerini sağlayacak, (ikinci nesil haklar olarak da ifade edilen) örgütlenme başta olmak üzere sosyal ve siyasal haklar elde edilmiştir.

Sınıf mücadelesini kırma aracı olarak (yine) ayrımcılık!

İşçi sınıfının devrimci hedeflerle yürüttüğü mücadelesi ve bu mücadele sayesinde elde ettiği haklar, burjuvazinin ekonomik ve siyasal egemenliğini sınırlandırdığı gibi kapitalist sistemin varlığı üzerinde de tehdit oluşturmuştur. Burjuvazi bu tehdidi bertaraf etmek için de "tehlike" olarak görülen işçi sınıfının içinde ayrışma yaratarak bölme çabası içine girmiştir. Bunun için öncelikle büyük bölümü mülkten, üretim araçlarından yoksun bırakıldığı için kentlere gelen, dolayısıyla geleneksel bağlardan büyük ölçüde kopmuş ücretli işçilerle; geleneksel bağlarını belirli ölçüde de olsa hâlen koruyan ve sermayeye doğrudan bağımlı olmadığını düşünen köylüler ve geleneksel zanaatkarlar arasında ulusal aidiyet, ahlâk, ırksal bütünlük gibi değerler üzerinden bir ayrışma yaratılmıştır (**Balibar, 2007a**). Burada büyük kısmı sanayi işçisi olan emekçilerin tüm geleneksel değerler karşısında tehdit oluşturan "tehlikeli sınıf" olduğu oluşturulmaya çalışılmıştır. Öte yandan sanayi işçileri arasında da etnik köken, ulusal kimlik vs. dayanan farklılıklar öne çıkartılmış, sömürgelerden gelenler, göçmenler, yabancılar ve yurttaşlar olarak emekçiler birbirine karşı ötekileştirilerek rakip haline getirilmek istenmiştir.

Burjuvazinin kendisi için tehlike oluşturan işçi sınıfını bölmek ve gücünü kırmak için uyguladığı, ırkçılığa varan ayrımcılık politikaları önemli ölçüde başarıya ulaşmıştır. Fransız İhtilali ile yükselen milliyetçilik akımının etkisiyle ırkçılık boyutuna varan ve işçi sınıfı mücadelesini zayıflatan ayrımcılık, ulus devletleşme sürecine de önemli katkı sunmuştur. İşçi sınıfı içinde yaratılan ayrımcılığın önemli diğer bir sonucu, emek piyasasında yarattığı hiyerarşidir. Emek piyasasında hiyerarşi, esas olarak emek gücünün sahip olduğu niteliğe (vasfa) dayanır. Daha yüksek niteliğe sahip olan emek, hiyerarşinin daha üst basamaklarında yer alır ve görece güvenceli işlerde daha yüksek ücretle çalışma olanağına sahip olur. Bu nedenle işçi sınıfı içinde yaratılan ayrımcılık, işçiye daha iyi çalışma ve yaşama fırsatı sunan nitelik edinebilme olanaklarıyla birlikte ele alınmalıdır. Bu bağlamda emek piyasası içindeki ayrımcılığı, işçilerin emek piyasasına girmeden önceki koşullarının eşitliği/eşitsizliği üzerinden değerlendirmek gerekir.

Emeğin niteliğini belirleyen en önemli etken kuşkusuz eğitimidir. Nitelikli eğitime ulaşmak her şeyden önce ekonomik olanaklara bağlıdır. Kapitalizmde emekçiler için ödenen ücret genellikle emeğin kendisini yeniden üretme maliyeti yani yaşamını asgari düzeyde sürdürebileceği kadardır (işçi hareketinin yükseldiği ve sosyal/refah devleti dönemleri istisnadır). Köylülerin, küçük esnaf ve zanaatkarların hanesine giren gelir de, işçilerinkinden pek farklı değildir. Bu nedenle düşük gelirli hanelerin birçoğunda çocukların okula gönderilmesi bir tarafa, onlardan en kısa yoldan çalışma yaşamına girip gelir getirmeleri beklenmektedir. Dolayısıyla düşük gelirli bu hanelerin çocukları, emek piyasasında oluşan hiyerarşinin üst kademelerine geçmelerini sağlayacak eğitim olanağından uzak kalmaktadır. Özellikle eğitimin kamusal bir hizmet olmaktan çıkıp piyasaya devredildiği koşullarda (bugün Türkiye’de olduğu gibi) eğitimde gelir düzeyine bağlı ayrımcılık ve berabere getirdiği eşitsizlik çok daha derinleşir. Böylece emek piyasasında hiyerarşinin alt kademelerinde bulunanların çocukları da kendileri gibi ötekileştirilmeye, eşitsizliğe maruz kalır. Eğitimde fırsat eşitsizliğine neden olan ayrımcılık sadece hane geliriyle ilgili de değildir. Kadınlar, engelliler ya da farklı cinsel yönelimlere sahip olanlar da toplumsal yaşamın her alanında olduğu gibi, emek piyasasına girmeden önce de, emek piyasası içinde de ayrımcılığa maruz kalırlar.

Tüm bunların yanı sıra, emek piyasasında ayrımcılığı en bariz yaşayanlar, toplumun çoğunluğundan farklı etnik köken, dil, din ve ten rengine sahip olanlardır. Bunlar içerisindeki, bulunduğu ülkenin yurttaşlık statüsüne sahip olmayıp mülteci, sığınmacı

ya da kaçak konumunda olan düzensiz göçmenlerin durumu çok daha vahimdir. Küreselleşme süreciyle birlikte artan bölgeler ve ülkeler arası eşitsizlikler, savaşlar ve iç siyasi çelişmeler nedeniyle doğup büyüdüğü topraklardan kopan sömürgeci dönemin köleleştirilen yerlileri; eski sömürgeci ülkelerin göçmenleri, mültecileri, sığınmacıları haline gelmiştir. Ataları gibi “beyaz adamın” ülkesine köle yapılmak için ayaklarına zincir vurularak götürülmemiş ama bu kez de yine “beyaz adamın” ve onun kurduğu sistemin yaşanmaz hâle getirdiği ülkesinden “beyaz adamın” ülkesinin “özgür” işçisi olmak için “kendi rızası” ile göçmek zorunda bırakılmışlardır. Küreselleşmeyle birlikte merkez ülkeler, göç etmek isteyenlerin artması; üretimin, emeğin ucuz olduğu çevre ülkelere kayması ve bu ülkelerde yedek işçi ordusu ihtiyacının azalması nedeniyle düzenli göçmen alma koşullarını ağırlaştırmıştır. Bu yüzden en temel insan hakkı olan çalışma ve insanca yaşama kavuşma düşüncesiyle yollara düşen milyonlarca göçmenden bir kısmı, gideceği ülkenin sınırına dahi ulaşmadan can verirken “şanslı” kabul edilenler ya kaçak ya da sığınmacı konumunda, bu ülkelerde yaşamak zorunda kalmaktadır. Göçmenler -ister kaçak konuma düşürülmüş isterse yasal statü içinde olsun- hem aristokratik ırkçılığın, hem de sınıf ırkçılığının en acımasız haliyle karşılaşmaktadır. Emek piyasasında oluşan hiyerarşinin en dibine itilen, en güvencesiz, en düşük ücretle, en uzun süre çalışan ve iş kazalarına en fazla maruz kalan kesimi oluşturan bu göçmenlerin ülkelerinde edindikleri nitelikler ise, içinde yer almaya çalıştıkları emek piyasasında geçersiz veya yetersiz sayılmaktadır. Uğradıkları ayrımcılık nedeniyle, asgari yaşam standardı sağlayacak güvenceli, düzenli bir iş bulabilmelerinin olanakları da böylelikle ortadan kalkmaktadır.

Göçmen işçiler, emek piyasasının en dibinde olmaları yetmezmiş gibi özellikle ekonominin krizde olduğu, istihdamın daraldığı, işsizliğin arttığı dönemlerde kendisini “yerli” ve “ayrıcılık” olarak gören, milliyetçi/ırkçı duyguları kışkırtılmış emekçilerin kimi zaman şiddete varan, düşmanca saldırılarıyla da karşılaşmaktadır. “Yerli” işçiler, etnik köken ve kültürel farklılığı olan emekçileri (bunlar kimi zaman buldukları ülkenin yurttaşı da olabilir) kendilerine rakip olarak görmekte ve emek piyasasından ve toplumdan tamamen tasfiye edilmeleri gerektiğini düşünmektedirler. Hatta tarihsel süreçte emekçilerin ayrımcılığa uğramasına, dışlanmasına ve sömürülmesine karşı sınıf mücadelesinin aracı olan sendikaların birçoğu da bu görüşü savunmakta, göçmenleri işçi sınıfının bir parçası olarak kabul etmedikleri gibi zaman zaman bu ırkçı politikaları desteklemektedirler. Bugün Latin Amerika ülkelerinden ABD’ye, Afrika ve Ortadoğu’dan Avrupa’ya göç etmek isteyenlere karşı

ırkçı partilerin giderek güçlenmesini de bu çerçevede değerlendirmek gerekir.

Türkiye emek piyasasında ayrımcılık halleri

Osmanlı'nın kapitalizme eklemelenmeye başladığı 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren üretim sistemi ve toplumsal ilişkilerdeki dönüşüm ve gelişime bağlı olarak ayrımcılığın hemen tüm biçimlerinin, Türkiye için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Türkiye'nin geleneksel bir toplum yapısına sahip olması nedeniyle, özellikle kadınlara ve farklı cinsel yönelimlere karşı ayrımcılığın, diğer birçok ülkeden daha katı olduğunu belirtmek gerekir. Sadece emek piyasasına ilişkin veriler bile Türkiye'de kadınlara yönelik ayrımcılığın boyutlarını gözler önüne sermektedir. Kadınların yüzde 33,2'sinin işgücüne katıldığı Türkiye, OECD ülkeleri içinde son sıradadır (OECD ortalaması 2016 verilerine göre yüzde 52 civarındadır). 2018 yılı itibarıyla kadınların istihdama katılımı ise yalnızca yüzde 28,7'dir ki istihdam içinde yer alan kadınların önemli bir bölümünü, ücretsiz aile işçileri oluşturmaktadır. Emek piyasasına girmekte dahi zorlanan kadınların, statüsü ve ücreti daha düşük işlerde yoğunlaştığı görülmektedir.

Türkiye'de ayrımcılık konusunda özel olarak vurgulanması gereken bir başka konu da Osmanlı'nın dağılma ve ulus devletleşme sürecinden itibaren izlenen politikaların yarattığı ayrışmadır. Tek dil, tek din ve mezhebe dayandırılan üniter devlet anlayışı, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Türkiye coğrafyasında farklı dil, din ve etnik kökenden halkların ayrıştırılmasına, dışlanmasına neden olmuştur. Geçen yaklaşık yüz yıla karşın, bu anlayış farklı biçimlerle devam etmiş ve bunun yarattığı ön yargılar toplumda dil, din ve etnik köken üzerinden geliştirilen ayrımcılığın, kimi zaman toplumsal gerginliklere de neden olacak biçimde sürmesinin kapısını açmıştır.

Türkiye'nin toplumsal yapısı ve siyasal tercihlerinden kaynaklanan ayrımcılık, emek piyasasının oluşumunu, işçi sınıfının yapısını ve sınıf mücadelelerini de etkilemiştir. Bu çerçevede emek piyasasında ayrımcılığın en bariz örneklerinden biri, anadilinde eğitim alamayan Kürt yurttaşların emek piyasasına girerken yaşadıkları dezavantajlı durumdur. Sadece bu durum bile, Kürtlerin emek piyasasında oluşan hiyerarşinin en altlarında kalmalarına neden olmaktadır. Kürtlere yönelik ayrıştıncı dilin, kimi zaman Kürt işçilere yönelik linç girişimlerine varan şiddete kadar gittiğini de söylemek gerekir. Bir başka örnek, Osmanlı işçi hareketinde öncü olan ve Avrupa işçi hareketleriyle ilişkileri geliştiren bir dönemin Ermeni işçileridir. Bunlar da dönemin dışlayıcı anlayışı nedeniyle 20. yüzyıl başlarında ülkeyi terk etmek zorunda kalmışlardır. Yani ulus devletleşme sürecinde halklar arasında yaratılan ayrıştırıcı ve düşmanlaştırıcı

politikaların etkisiyle yükselen milliyetçilik, işçi hareketini de etkilemiş ve yeni Türkiye Cumhuriyeti kurulurken ortada sınıf bilincinden uzak milliyetçi bir işçi kitlesi kalmıştır. Bu da Türkiye'de sınıf mücadelelerin daha baştan güdük kalmasına ve işçi sınıfının milliyetçi/ırkçı rüzgârlar karşısında direnç göstermemesine neden olmuştur.

1990'lı yıllara kadar Türkiye, Batı Avrupa ülkelerine "göç veren" ülkeler içerisinde yer almıştır. Türkiye'den Batı Avrupa'ya işçi göçü, bu ülkelerin daveti üzerine 1960'lı yıllarda başlamıştır. Türkiyeliler işçiler davetli olmalarına rağmen gittikleri ülkelerde ayrımcılığın pek çok biçimine maruz kalmıştır. Ancak zaman içinde, uğradıkları ayrımcılığa karşı mücadele ederken diğer taraftan buldukları ülkelerin işçi sınıfının bir parçası olmayı başarmışlardır. Buna rağmen birçok Avrupa ülkesinde Türkiye'den ve diğer ülkelerden gelen göçmen işçilere yönelik ayrımcılık örtük biçimde de olsa hâlen devam etmektedir.

Küreselleşme sürecinde sermayenin çevre ülkelere kaymasıyla birlikte merkez ülkelerin değişen göç politikaları, Türkiye'den Avrupa'ya düzenli göçü durdurmuştur. Öte yandan yukarıda belirttiğimiz gibi artan eşitsizlikler, savaşlar ve iç siyasi çekişmeler, çevre ülkelere Türkiye'ye düzensiz göçün artmasına neden olmuştur. Coğrafi konumu nedeniyle Türkiye; Ortadoğu, Afrika ülkeleri ve Türki Cumhuriyetlerden Avrupa'ya yönelen göç hareketlerini geçiş yolu haline gelmiş, sıra sınır komşularında yaşanan savaşlar nedeniyle yoğun bir göç dalgasının hedefi olmuştur. Tüm bu gelişmeler, Türkiye'yi 1990'lı yıllardan itibaren "göç veren" olmaktan "göç alan" ülke haline getirmiştir.

Suriyeliler başta olmak üzere Ortadoğu, Türki Cumhuriyetler ve Afrika ülkelerinden gelen düzenli ya da düzensiz yabancı göçmenler, Türkiye emek piyasasının en alt basamağında yer almaktadır. Sermayenin ucuz işgücü olarak gördüğü yabancı göçmen işçiler, yurttaş olmaktan dolayı kendilerini ayrıcalıklı olarak gören Türkiyelilerce rakip olarak değerlendirilmekte ve dışlanmaktadır. Sendikaların birçoğu da Avrupa sendikaları gibi yabancı göçmen işçileri işçi sınıfının bir parçası haline getirmek için çaba harcamak yerine dışlamakta ya da görmezden gelmektedir.

Sonuç yerine

Tarihinin her döneminde ayrımcılık, toplumun bir kesiminin toplum diğer kesimleri üzerinde hegemonya kurmasının aracı olmuştur. Kapitalizm ortaya çıkarken kendisinden önce var olan ayrımcılık alanlarından yararlandığı gibi varlığını sürdürmek için yeni ayrımcılık alanları yaratmıştır. Yani ilkel birim sürecinde keşfedilen coğrafyaları sömürgeleştirirken de, mülksüzleştirip üretim araçlarından yoksun

bıraktığı emekçilerin emeğini sömürürken de, sömürüye karşı yükselen mücadeleleri kırmak için de, ayrımcılığı kullanmıştır.

İşçi sınıfı hareketi, kapitalizmin ayrımcılığa, eşitsizliğe, sömürüye dayanan düzenine karşı; eşit, ortaklaşa bir yaşamı savunmak için ortaya çıkmış ve bunun için mücadele edegelmiştir. Tarihi belirleme gücüne sahip bir işçi sınıfının doğumunu müjdeleyen ve insanın insanı sömürmediği bir toplum tahayyülünü ortaya koyan Komünist Manifesto'nun sonunda yer alan "Bütün ülkelerin işçileri birleşin!" sözü tam da bunu ifade etmektedir. Bu söz; burjuva devrimleriyle milliyetçiliğin yükselmesini sağlayan, farklı ırktan, dilden, dinden, etnik kökenden emekçileri birbirlerine karşı kışkırtarak yarattığı sömürü düzenini sürdürmeye çalışan kapitalizme karşı I. Enternasyonal'de yaşam bulmuştur.

Kapitalizmin içine düştüğü krizden kurtulmak için milyonlarca insanın yaşamına mal olacak bir dünya savaşı çıkarmaktan kaçınmadığı bir dönemde 17 Ekim Devrimi, pek çok halkı Sovyetler Birliği çatısı altında bir araya getirmiştir. Dünya savaşı ile de krizden kurtulamayan kapitalist ülkeler, sosyalist mücadeleyi baskılamak için ırkçılığın, ayrımcılığın en vahşi biçimi olan faşizmden, Nazizm'den medet ummuştur. Naziler ve Faşist iktidarlarla, on milyonlarca insanın ölümüne neden olacak yeni bir dünya savaşının yolu açılmıştır böylece. Ancak iki dünya savaşı ve ekonomik krizlerin yarattığı yıkımın ardından, kapitalizmin insanlığa acıdan başka bir şey veremediği tüm açıklığıyla ortaya çıkmıştır. Bu süreçte kapitalizme bir alternatif olarak ortaya çıkan sosyalizm yükselmiş, kapitalizme karşı bir tehdit haline almıştır. Bu tehdit karşısında insanlığın kapitalizmden beklentisinin kalmadığı bir dönemde 1948 yılında Birleşmiş Milletler tarafından İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi yayımlanmıştır.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, insanlık tarihi boyunca ayrımcılığa karşı en kapsamlı çıkıştır. Bildirgenin içeriği, yayınlandığı dönemde sosyalizm tehdidi bir yana, kapitalizmin dönemsel birikim rejimi olarak benimsenen talep yönlü politikalara ve refah devleti, sosyal devlet uygulamalarına da uyumludur. Bu nedenle Türkiye de dâhil olmak üzere kapitalist ülkelerin hemen tümünde Bildirge'de yer alan hükümlerin önemli bir kısmı yasalara yansıtılmıştır. Ancak yasaların fiilen uygulama alanı bu ülkelerdeki işçi sınıfı hareketi ve toplumsal muhalefetin gücüne bağlıdır. Demokratik mekanizmaların güçlü olduğu ülkelerde görece daha etkili biçimde uygulanmış olmakla birlikte (Sovyetler Birliği ve sosyalist blokta yer alan diğer devletler de buna dâhildir) ayrımcılığın tamamen ortadan kalktığını söylemek mümkün

değildir. Başta cinsiyet ayrımcılığı olmak üzere çeşitli alanlarda sınırlı ölçüde de olsa, ayrımcılık devam etmiştir.

1970'li yıllardan itibaren kapitalizmin içine girdiği yeni bir krizin ardından benimsenen neoliberal politikalar, küreselleşme ve Doğu Bloku'nun kapitalizm üzerindeki tehdidinin azalması özellikle "sınıf ırkçılığı"na dayanan ayrımcılığı yeniden gündeme getirmiştir. Küreselleşmeyle birlikte sömürgecilik farklı bir görünümle yeniden ortaya çıkmış, sermaye kapitalist sömürüyle henüz tanışmayan ülkelerde emeği, doğayı vahşi biçimde talan ederek birikim elde etmeye, krizini aşmaya çalışmıştır. Öte yandan işçi sınıfı hareketinin güçlü olduğu ülkelerde sendikalar baskı altına alınmış, yüzyıllarca süren mücadelelerle kazanılmış haklar ortadan kaldırılmaya başlanmıştır.

Kapitalizmin eşitsiz gelişme özelliğinin en açık biçimde ortaya çıktığı küreselleşme sürecinde merkez kapitalist ülkelerle çevre ülkeler arasında ve aynı zamanda emekle sermaye arasında eşitsizlikler, tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar büyümüştür. Bu süreçte emekçiler, 18. yüzyıl sonlarında olduğu gibi her yönden dışlanmış, ekonomik ve siyasal alandan uzaklaştırılmıştır. Öte yandan emekçilerin mücadelesini bölerek etkisizleştirmek üzere ırk, dil, din, etnik köken, cinsiyet, cinsel yönelim ve diğer alanlarda ayrımcılık kışkırtılmış ve düzene karşı mücadele etmek yerine kitleler birbirleriyle rekabete girerek, "ötekine" karşı "ayrıcalıklı" olma yarışına tutuşmuşlardır. Böylece burjuvazi, hegemonyasını daha da güçlendirirken eşitsizlik, yolsuzluk, güvencesizlik, yoksulluk tüm dünyada emekçi kitleleri sarmalamıştır.

Sonuç olarak, toplum kesimleri arasında yarattığı ayrımcılık üzerinden kendisini var eden kapitalizmle mücadele için -tarihsel süreçte olduğu gibi- ayrıştırma politikalarına karşı (ayrımcılığa uğrayan hiçbir kesimi dışlamadan) sınıf bilinci içinde bir araya gelmesi gerekmektedir. Ancak bu perspektifte yürütülecek bir mücadele; daha eşit, daha adaletli bir dünyaya ulaşmayı mümkün kılacaktır.

Kaynakça

- Althusser, L.** (2006) "İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları" ile Birlikte Yeniden Üretim Üzerine, Çev: Ergüden, I.-Tümerterkin, A. İstanbul: İthaki Yayınları
- Balibar, E.** (2007a) "Sınıf İrkçılığı", Balibar, E ve Wallerstein, İ, İrk, Ulus, Sınıf, çev. Nazlı Ökten, İstanbul: Metis Yayıncılık
- Balibar, E.** (2007b) "Bir "Yeni-İrkçilik" Var mı? ", Balibar, E ve Wallerstein, İ, İrk, Ulus, Sınıf, çev. Nazlı Ökten, İstanbul: Metis Yayıncılık
- Müftüoğlu, Ö., Bal, İ. E.** (2014) "Üretim Sürecinde "Yeniden Esneklik" ve Sendikalar", Müftüoğlu, Ö. ve Koşar, A. Türkiye'de Esnek Çalışma, İstanbul: Evrensel Basım Yayın
- Wallerstein, İ.** (2007) "Kapitalist Dünya Ekonomisinde Hane Yapıları ve Emek Gücü Oluşumu" Balibar, E ve Wallerstein, İ, İrk, Ulus, Sınıf, çev. Nazlı Ökten, İstanbul: Metis Yayıncılık